

УДК 159.923.2:316.752

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-23>

ЦІННІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

Чечель Владислав Анатолійович,

аспірант кафедри загальної та клінічної психології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0008-7841-3522

У статті здійснено теоретичний аналіз ціннісно-смыслової сфери особистості як складного регулятивного психологічного утворення, що визначає життєві стратегії, поведінкові установки, особистісну ідентичність і рівень психологічного благополуччя. Дослідження базується на поєднанні екзистенційного, гуманістичного та когнітивного підходів і включає аналіз праць В. Франкла, А. Маслоу, К. Роджерса, М. Рокіча, Ш. Шварца та інших провідних науковців. Розглянуто історико-філософські витоки концепції смислу життя, зокрема у працях Ж. П. Сартра, К. Ясперса, В. Франкла, а також психологічні моделі, що пояснюють природу й функціонування цінностей і смислів. Особливу увагу приділено функціям ціннісно-смыслової сфери в процесах адаптації, саморегуляції, самоідентифікації, прийняття рішень і побудови життєвої перспективи.

У межах структурно-генетичного підходу особистість розглядається як активний суб'єкт життєтворчості, здатний формувати смислові утворення у відповідь на виклики соціокультурного середовища. Виявлено тісний зв'язок між структурованістю ціннісно-смыслової сфери та показниками емоційної стабільності, резилієнтності, рівнем суб'єктивного контролю та мотиваційної зрілості. Проаналізовано сучасні теоретичні моделі регуляції ціннісно-смыслової сфери: модель підтримки смислу (Meaning Maintenance Model), модель самоконкордантності цілей (Self-Concordance Model), теорію ціннісної конгруентності (Value Congruence Theory) та теорію цілей, заснованих на цінностях (Value-Based Goal Theory). Показано, що узгодженість життєвих цілей із глибинними цінностями сприяє високому рівню саморегуляції, психологічній стійкості, життєвій задоволеності та знижує прояви прокрастинації й екзистенційної тривоги.

Окремо розглянуто роль ціннісно-смылової регуляції в умовах соціальних трансформацій – війни, вимушеної міграції, економічної нестабільності та культурних змін. Аргументовано, що вказана структура виконує як стабілізуючу, так і адаптивну функцію, виступаючи внутрішнім ресурсом подолання кризових станів та особистісного зростання. Отримані теоретичні положення мають практичне значення для психологічного консультування, освітніх програм та проєктування стратегій особистісного розвитку в умовах соціальної турбулентності.

Ключові слова: цінності, смисл життя, саморегуляція, психологічне благополуччя, ідентичність, адаптація, життєві цілі.

Chechel Vladyslav. The value-semantic sphere of personality: theoretical approaches and conceptual foundations

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the value-meaning sphere of personality as a complex regulatory psychological construct that determines life strategies, behavioral attitudes, personal identity, and the level of psychological well-being. The study is based on an integration of existential, humanistic, and cognitive approaches, and involves the analysis of works by V. Frankl, A. Maslow, C. Rogers, M. Rokeach, S. Schwartz, among others. The historical and philosophical origins of the concept of meaning in life are examined, particularly in the writings of J. P. Sartre, K. Jaspers, and V. Frankl. Special attention is paid to the functions of the value-meaning sphere in the processes of adaptation, self-regulation, identity formation, decision-making, and the construction of life perspective.

Within the framework of the structural-genetic approach, personality is regarded as an active subject of life-creation who continuously generates meaningful constructs in response to sociocultural challenges. A close relationship is revealed between the structure of the value-meaning sphere and indicators of emotional stability, resilience, internal locus of control, and motivational maturity. Contemporary theoretical models are analyzed, including the Meaning Maintenance Model (Heine et al.), the Self-Concordance Model (Sheldon & Elliot), the Value Congruence Theory (Kristof-Brown et al.), and the Value-Based Goal Theory (Emmons). It is shown

that the alignment of life goals with core personal values enhances self-regulation, psychological resilience, life satisfaction, and reduces procrastination and existential anxiety.

The role of value-meaning regulation in the context of social transformations – war, forced migration, economic instability, and cultural shifts – is examined separately. It is argued that the value-meaning sphere performs both stabilizing and adaptive functions, serving as an internal resource for coping with crisis and promoting personal growth. Theoretical conclusions are of practical relevance for psychological counseling, educational programs, and the development of personal growth strategies under conditions of social turbulence.

Key words: values, meaning in life, self-regulation, psychological well-being, identity, adaptation, life goals.

Вступ

В епоху глобальних змін, соціальної турбулентності та екзистенційної невизначеності пошук смислу набуває критичної значущості для людини. За таких умов ціннісно-смилова сфера особистості, з одного боку, постає як ключова регулятивна система, що забезпечує її внутрішню цілісність і самодетермінацію, а з іншого, визначає пріоритети індивіда, детермінує його здатність до осмисленого формування життєвих цілей і конструювання майбутнього. Сучасна психологічна наука, базуючись на філософських поглядах екзистенціалізму та емпіричних теоріях, пропонує багатовекторні моделі розуміння цього феномена. З огляду на це, особливої уваги набуває розуміння, положень основних концептуальних підходів до тлумачення його сутності, включаючи логотерапію, теорію самоконкордантних цілей, ціннісну конгруентність та інші інтегративні моделі.

Матеріали та метод

Дослідження здійснено шляхом теоретичного аналізу міждисциплінарних наукових джерел, що охоплюють філософські, психологічні та соціокультурні аспекти функціонування ціннісно-смилової сфери особистості. Методологічну основу становлять екзистенційний підхід [9; 26], гуманістична психологія [15; 18] та когнітивні теорії цінностей [19; 20].

Результати

Поняття ціннісно-смилової сфери має глибоке філософське та психологічне коріння. Його витоки простежуються у працях екзистенціалістів – Ж. Сартра, К. Ясперса та В. Франкла. Саме В. Франкл увів термін «ноогенезу» – народження смислу як ключового моменту існування [9]. Науковець вважав пошук смислу основною мотиваційною силою, що визначає поведінку індивіда.

У XX столітті окреслена тематика посіла вагоме місце у колі інтересів представників гуманістичного підходу [15; 18]. Наприклад, А. Маслоу розглядав самореалізацію як вищу потребу, що інтегрує цінності та життєвий смисл.

Пізніше у межах когнітивної психології [19; 20] вчені деталізували сутність цінностей як відносно стабільних когнітивних утворень, що регулюють поведінку. Так, М. Рокіч визначив цінності як «стан тривалої переконаності у тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета є соціально прийнятними» [19].

Ціннісно-смилова сфера є складним і багатовимірним психологічним конструктом, що виступає інтегративною основою внутрішнього світу індивіда. Вона включає систему особистісних цінностей, смислових орієнтацій, екзистенційних уявлень і мотиваційних настанов, які визначають спосіб сприйняття світу, особисті життєві стратегії та поведінкові реакції. Згідно з концепцією смислового конструювання, смисл виникає на перетині когнітивного й емоційного рівнів досвіду, формуючи індивідуальні інтерпретації реальності [16].

У сучасній психології вказаний феномен розглядається як базова регулятивна структура, що інтегрує пізнання, емоції, мотивацію та поведінку [5; 9]. Вона є основою для формування ідентичності, реалізації внутрішньої свободи та самодетермінації особистості. Цінності, у цьому контексті, виконують функцію своєрідного «компасу», який задає напрям життєвих рішень, тоді як смисли надають значущості подіям та явищам, що переживаються.

Одним з ключових підходів до розуміння ціннісної складової є теорія універсальних цінностей Ш. Шварца [20], яка визначає десять основних ціннісних аспектів, що є спільними для представників різних культур: безпека, доброзичливість, досягнення, автономія, традиція, стимуляція тощо. Важливо, що ці цінності мають мотиваційне підґрунтя і служать джерелом смислів – як спосіб реалізації ціннісних орієнтацій у конкретних обставинах. Таким чином, смисл – персоналізована форма прояву загальної системи цінностей [24].

Згідно з екзистенційною психологією, смислова сфера набуває особливого значення в умовах кризи, втрати або невизначеності. В. Франкл [9], автор логотерапії, підкреслює, що пошук смислу є фундаментальною людською мотивацією. Смисл не задається зовні, а формується у виборі, відповідальності та трансценденції. Відсутність смислу спричиняє «екзистенційний вакуум», що проявляється в апатії, тривожності й навіть девіантній поведінці.

У цьому контексті важливою є робота М. Стегера [25], який розмежував два компоненти смислу в житті: присутність смислу (presence of meaning) та пошук смислу (search for meaning). Ці два виміри можуть існувати незалежно один від одного та мають різний вплив на психічне здоров'я. Наприклад, висока присутність смислу асоціюється з підвищеним рівнем життєзадоволеності, емоційної стабільності та адаптивної поведінки [25]. Водночас надмірна зосередженість на пошуку смислу без його усвідомлення може спричинити фрустрацію, внутрішню напругу та відчуття незавершеності.

Ціннісно-смислова сфера виконує низку функцій, серед яких:

- 1) орієнтаційна функція, що забезпечує цілісність і спрямованість поведінки;
- 2) адаптаційна функція, яка допомагає індивіду пристосуватись до змін і викликів оточуючого середовища;
- 3) саморегуляційна функція, що підтримує внутрішню рівновагу та відповідальність за вибір;
- 4) ідентифікаційна функція, яка забезпечує зв'язок із культурними, соціальними й індивідуальними смислами [12].

Вказана особистісна структура формується через постійну взаємодію з соціокультурним середовищем. У межах структурно-генетичного підходу С. Максименка [1], особистість розглядається як активний суб'єкт життєтворчості, що постійно актуалізує нові смислові утворення у відповідь на зміни в середовищі. Така динамічна природа робить її вразливою до зовнішніх впливів, але й забезпечує потенціал для саморозвитку.

Згідно з даними сучасних досліджень, існує тісний зв'язок між структурованістю ціннісно-смислової сфери та рівнем психологічного благополуччя. Так, ясність життєвих цілей, що узгоджені з цінностями, знижує симптоми депресії, підвищує резиліентність та внутрішній локус контролю [12]. Натомість конфлікт між цінностями та реальними діями може призводити до когнітивного дисонансу [11].

Особливого значення ціннісно-смислова сфера набуває в умовах суспільної невизначеності та соціальних трансформацій. Війна, міграція, економічна нестабільність та культурні зміни спричиняють перегляд життєвих смислів, що, у разі відсутності внутрішніх ресурсів, може призводити до смислової дезорієнтації, зростання рівня тривожності та втрати особистісного контролю [10; 6]. У цьому контексті ціннісно-смислова сфера виступає не лише психологічною конструкцією, але й адаптивною стратегією, яка допомагає індивіду зберігати цілісність і функціональність у складних життєвих умовах.

Дослідження українських науковців [2; 3; 4] також підкреслюють роль життєвої перспективи як інтегративного смислового утворення, що поєднує уявлення про майбутнє, поточні орієнтири та життєві плани. У цьому сенсі смислова сфера є не лише відображенням наявної ціннісної структури, але й джерелом внутрішньої трансформації особистості, її розвитку та зрілості.

Т. Титаренко [2] висвітлює цінності як механізм життєтворчості особистості, підкреслюючи, що смисл виникає в умовах життєвої кризи та трансформації. Вона також сформувала

концепцію «життєвої перспективи», що інтегрує уявлення про майбутнє з поточними ціннісними орієнтирами. Інші автори, зокрема Н. Чепелева [3], акцентують увагу на ролі ціннісних диспозицій у формуванні психологічної зрілості особистості. Вона підкреслює, що стійка ієрархія цінностей забезпечує високий рівень самоідентифікації.

Таким чином, ціннісно-смилова сфера особистості є ядром внутрішньої регуляції, що забезпечує осмислення, вибір і реалізацію життєвого шляху. Її дослідження відкриває перспективи для розуміння суб'єктивного благополуччя, мотивації, прокрастинації та ідентичності.

У сучасній психології ціннісно-смилова регуляція розглядається як динамічний процес, у якому взаємодіють когнітивні, емоційні та мотиваційні компоненти. Цей процес забезпечує інтеграцію досвіду, прийняття рішень та цілеспрямовану поведінку що відповідає глибинним цінностям і життєвим змістом особистості. Існує кілька моделей, які пояснюють механізми цієї регуляції.

Однією з найбільш відомих є Модель підтримки смислу (Meaning Maintenance Model, MMM) [10]. Вона ґрунтується на припущенні, що людина має базову потребу в когнітивній та екзистенційній когерентності, тобто у сприйнятті світу як осмисленого й передбачуваного. При її порушенні – наприклад, через втрату, кризу чи культурний шок – активуються компенсаторні механізми: пошук нових цінностей, переоцінка цілей або зміна ідентичності. Це може бути досягнуто через пошук нових цінностей, переоцінку цілей або зміни в ідентичності.

Не менш цікавою з наукової точки зору є модель самоконкордантності цілей (Self-Concordance Model), розроблена Шелдоном і Елліотом [21]. Вона описує відповідність життєвих цілей глибинним цінностям. Якщо цілі є самоконкордантними (тобто внутрішньо узгодженими з цінностями), вони сприяють високій внутрішній мотивації, психологічному благополуччю та стійкості до стресу. Натомість зовнішньо нав'язані цілі ведуть до фрустрації та емоційного виснаження. Ця модель дозволяє емпірично оцінювати узгодженість цілей і цінностей та прогнозувати наслідки. Дослідження підтверджують позитивну кореляцію між самоконкордантністю, благополуччям і саморегуляцією [13].

Іншу перспективу пропонує теорія ціннісної конгруентності (Value Congruence Theory), яка акцентує увагу на відповідності між особистісними цінностями індивіда та ціннісною системою середовища, у якому він функціонує, зокрема професійного або організаційного контексту [14]. Її високий рівень підвищує залученість, задоволення працею і знижує вигорання. Ця модель особливо актуальна у сучасному мінливому соціальному контексті, де часто виникає потреба у переосмисленні професійної ідентичності.

Крім зазначених моделей, варто згадати Теорію цілей, заснованих на цінностях (Value-Based Goal Theory), яка передбачає, що ефективна саморегуляція можлива лише за умови, якщо особа чітко усвідомлює ієрархію власних цінностей і формулює життєві цілі у відповідності до них [7; 23]. Така узгодженість сприяє внутрішній мотивації, знижує тривожність і підвищує стійкість до зовнішніх труднощів.

В емпіричних дослідженнях також виявлено, що особи з високим рівнем смислової інтеграції демонструють вищий рівень самоконтролю, менш схильні до прокрастинації та частіше досягають довгострокових життєвих цілей [24; 17; 8; 22]. Це свідчить про те, що ціннісно-смилова регуляція є не лише когнітивним процесом, а й потужним мотиваційним ресурсом, який забезпечує психологічну сталість особистості в умовах змін.

Таким чином, сучасні інтегративні моделі ціннісно-смилової регуляції демонструють складну взаємодію між особистісними цінностями, мотиваційними цілями, соціальним контекстом і емоційною оцінкою подій. Вони підтверджують, що ефективна саморегуляція неможлива без усвідомлення цінностей і смислів, які лежать в основі особистісного функціонування. Застосування цих моделей у психологічній практиці, освітніх програмах та організаційному консультуванні може сприяти глибшому розумінню шляхів особистісного розвитку, зміцненню резиліентності та формуванню сталих життєвих стратегій.

Висновки

У процесі теоретичного аналізу проблеми ціннісно-смислової регуляції поведінки особистості виявлено, що цінності виступають ключовими орієнтирами у виборі життєвої стратегії, поведінки та самореалізації індивіда. Система цінностей забезпечує особистості відчуття смислу, єдності та цілеспрямованості, а також виконує функцію внутрішнього компаса в умовах соціальної нестабільності.

Особливу актуальність ціннісно-смислова регуляція набуває в умовах соціальних трансформацій, які супроводжуються зростанням невизначеності, нестабільності та фрустрації. Зміни у соціальному середовищі призводять до перегляду особистісних смислів і переоцінки життєвих орієнтирів, що може сприяти як дезорганізації поведінки, так і формуванню нових адаптивних механізмів.

Виявлено, що порушення у сфері ціннісно-смислової регуляції є чинником розвитку прокрастинації, емоційного вигорання, екзистенційної кризи. Натомість наявність стабільної смисложиттєвої структури, відчуття цілей і внутрішньої згоди з власною діяльністю виступає ресурсом психологічного благополуччя та суб'єктивного контролю.

Отже, забезпечення узгодженості між особистісними цінностями, індивідуальними смислами та соціальними вимогами є критичним фактором адаптації особистості до змін, а також підтримки її внутрішньої цілісності, мотиваційної активності та психологічної стійкості.

Література:

1. Максименко С. Д. Генеза здібностей: психологічна теорія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2008. 318 с.
2. Титаренко Т. М. Особистість в умовах трансформації соціального середовища. Київ : Логос, 2007. 271 с.
3. Чепелева Н. В. Ціннісні пріоритети в структурі самосвідомості особистості. Психологія і суспільство. 2012. № 1. С. 112–118.
4. Ярошенко Н. В. Проблема смисложиттєвих орієнтацій студентської молоді в період соціальних змін. Наука і освіта. 2015. № 3. С. 138–141.
5. Baumeister R. F. *Meanings of life*. New York : Guilford Press, 1991. 426 p.
6. Blouin-Hudon E.-M., Pychyl T. Exploring an evolutionary account of procrastination: Insight from an fMRI study. *Personality and Individual Differences*. 2016. Vol. 90. P. 34–39.
7. Emmons R. A. Personal goals, life meaning, and virtue: Wellsprings of a positive life. in: Keyes C. L. M., Haidt J. (red.). *Flourishing: Positive Psychology and the Life Well-Lived*. Washington, DC : American Psychological Association, 2003. С. 105–128.
8. Ferrari J. R. Procrastination and attention: Factor analysis and further evidence of the associations with cognitive and behavioral factors. *Journal of Social Behavior and Personality*. 2001. Vol. 15 (5). P. 185–196.
9. Frankl V. *Man's Search for Meaning*. Boston : Beacon Press, 1963. 221 p.
10. Heine S. J., Proulx T., Vohs K. D. The meaning maintenance model: On the coherence of social motivations. *Personality and Social Psychology Review*. 2006. Vol. 10 (2). P. 88–110.
11. Higgins E. T. Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*. 1987. Vol. 94 (3). P. 319–340.
12. Kashdan T. B., McKnight P. E. Origins of purpose in life: Refining our understanding of a life well lived. *Psicothema*. 2009. Vol. 21 (1). P. 68–74.
13. Koestner R., Lekes N., Powers T. A., Chicoine E. Attaining personal goals: Self-concordance plus implementation intentions equals success. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. Vol. 83 (1). P. 231–244.
14. Kristof-Brown A. L., Zimmerman R. D., Johnson E. C. Consequences of individuals' fit at work: A meta-analysis of person–job, person–organization, person–group, and person–supervisor fit. *Personnel Psychology*. 2005. Vol. 58. P. 281–342.
15. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. 1943. Vol. 50 (4). P. 370–396.
16. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin*. 2010. Vol. 136 (2). P. 257–301.
17. Pychyl T. A., Flett G. L. Procrastination and self-regulatory failure: An introduction to the special issue. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*. 2012. Vol. 30. P. 203–212.

18. Rogers C. R. *Client-Centered Therapy*. Boston : Houghton Mifflin, 1951. 420 p.
19. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. New York : Free Press, 1973. 438 p.
20. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992. Vol. 25. P. 1–65.
21. Sheldon K. M., Elliot A. J. Goal striving, need satisfaction, and longitudinal well-being: The self-concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. Vol. 76 (3). P. 482–497.
22. Sirois F., Pychyl T. Procrastination and the priority of short-term mood regulation: Consequences for future self. *Social and Personality Psychology Compass*. 2013. Vol. 7 (2). P. 115–127.
23. Sirois F. M., Tosti N. Lost in the Moment? An Investigation of Procrastination, Mindfulness, and Well-being. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*. 2012. Vol. 30 (4). P. 237–248.
24. Steger M. F. Meaning in life. in: Lopez S., Snyder C. (red.). *Oxford Handbook of Positive Psychology*. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2009. C. 679–687.
25. Steger M. F., Frazier P., Oishi S., Kaler M. The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*. 2006. Vol. 53 (1). P. 80–93.
26. Wong P. T. P. *The Human Quest for Meaning: Theories, Research, and Applications*. 2nd ed. New York : Routledge, 2012. 481 p.

Отримано: 30.06.2025

Рекомендовано: 28.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025